

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПРОЯВІВ СТРАХІВ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ З НЕПОВНИХ РОДИН**

Т. О. Борщова

Херсонський державний університет, tatiana.borshhova1994@gmail.com

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та соціальної психології І. Р. Крупник

Людині властиво чогось боятися, а дитині тим більше, адже дитину оточує такий величезний і поки ще незвіданий світ. Дитячі страхи можуть вплинути на подальший розвиток дитини та відгукнутися в дорослому житті. Наукові розвідки проблеми феномену страху показали, його вивченню приділяється надто мало уваги, у спеціальній психологічній літературі розкриваються лише окремі питання цієї проблеми, що не можна вважати достатнім. Особливу увагу слід приділити взаємозв'язку сімейного середовища та емоційної сфери дитини, оскільки від типу родини, стилю виховання, рівня благополуччя та морального клімату залежить психологічне благополуччя наймолодших членів родини. В психології та педагогіці існують різні класифікації страхів. Так наприклад Р. В. Овчарова виділяє такі види страхів, як вікові та невротичні [1; 4; 5]. На думку О. І. Захарова, страх – це інтенсивно виражена емоція. Він має захисний характер і супроводжується певними фізіологічними змінами вищої нервової діяльності. Якщо об'єктивно розглянути емоцію страху, то, незважаючи на негативне забарвлення, можна констатувати той факт, що страх виконує різноманітні функції в житті людини, в тому числі і захисні [1; 3].

На перший погляд, страх несе мало приємного людині – він приносить їй прикрощі, сковує активність і може викликати психосоматичні хвороби. Однак спочатку емоція страху виникла в процесі еволюції з метою захисту організму людини від усіляких небезпек первісного життя.

По-перше, страх мобілізує сили людини для активної діяльності, що часто буває необхідно в критичній ситуації. Це відбувається за рахунок викиду адреналіну в кров, поліпшує постачання м'язів киснем і живильними речовинами, що дозволяє їм розвивати велику потужність. Збліднення шкірних покривів при переляку відносяться до побічних ефектів адреналіну - кров, необхідна в хвилину небезпеки м'язам, відливає від шкіри та шлунку. Всі інші реакції, які спостерігаються при страху у людини і тварин, також були спочатку корисні: так, волосся на голові, що встали дибки від жаху, повинні були налякати потенційного ворога, а раптове спорожнення кишечника (так звана «ведмежа хвороба») полегшувало вага організму і збивало з пантелику агресора.

По-друге, страх виступає регулятором агресивності і служить твердженням соціального порядку. Страх перед покаранням стримує прояви первинної біологічної агресії, а також утримує багатьох громадян в рамках закону.

По-третє, страх сприяє кращому запам'ятовуванню небезпечних або неприємних подій. Не тільки наша свідомість, а й тіло (точніше, наше «несвідоме») може запам'ятовувати умови, в яких нам коли-небудь було страшно. Численні спостереження психіатрів підтверджують, що такі умовно-рефлекторні зв'язки (психологи ще називають їх «якорями») зберігаються на багато років, правда, при цьому буває, що страх, пов'язаний із запам'ятовуванням неприємних подій, не приносить користі людині, а навпаки, може значно ускладнити йому життя [1; 4; 5].

Однак слід зазначити, що існує ряд факторів, що не укладаються в гіпотезу про «стимулюючої» ролі страху для запам'ятовування неприємних або небезпечних для організму подій. Це події так званої психологічного захисту, коли страшні події витісняються зі свідомості і замість запам'ятовування має місце удаване «забування» емоційно значущої події. Тим не менш, в будь-якому випадку витіснений зі свідомості страх не пропадає зовсім, він тільки «занурюється» в глибини свідомості, спливаючи звідти вночі у снах або вдень,

у певних обставинах, якимось пов'язаних з тією ситуацією, коли цей страх виник вперше. Тривале збереження в пам'яті подій, що викликали колись страх, може значно ускладнювати життя людини, сприяючи багаторазового програвання в голові психотравмуючої ситуації, що супроводжується сильними негативними переживаннями. Здається, що свідомість вже давно забула про неприємний випадок, а тіло багато років пам'ятає випробуваний страх. Наша підсвідомість цілком щиро хоче допомогти нам уникнути небезпек, а в результаті надає «ведмежу послугу», бо запускає абсолютно неприйнятні для конкретних ситуацій реакції [2; 4].

Саме тому в даній статті будуть указані показники дослідження, які дають точні результати, що дитячі страхи дуже впливають на подальший розвиток особистості. Так ми згодні, що страх має захисті функції, але де ж та сама грань страхів, яка нас мобілізує, а не знищує нашу впевненість.

В статті будуть висвітлені результати за методикою: «Страхи в будиночках» (М. Панфілової).

Проаналізувавши особливості проявів страхів у дошкільному та молодшому шкільному отримано такі результати. У групі дітей з неповної сім'ї більше виражена частота виникнення страхів втрати батьків (95%), ніж у дітей з повної сім'ї (40%), можливо це пов'язано з тим, що для дітей з неповних сімей цей страх є більш актуальним у зв'язку з втратою батька. Дитина, як правило, важко переживає ситуацію розлучення батьків. Вона вважає себе винною у тому, що батько пішов. На її думку вона не потрібна батькам, не є цінністю для рідних.

Також можна помітити значиму відмінність між групами у проявленні страху темряви ($\varphi=5,86$; $p\leq 0,01$) та жахливих снів ($\varphi=4,07$; $p\leq 0,01$). Знову ж таки страх темряви та жахливих снів більше проявляється у дітей з неповних сімей, що може свідчити про відсутність почуття власної безпеки у наслідку браком уваги з боку батьків до дитини, емоційної нестабільності самої матері, внаслідок, наприклад, рольового перевантаження, фінансових труднощів, т. ін., що є характерним для неповних родин.

Хотілось би також вказати на найменшу розбіжність у значеннях, а її мають такі страхи: страх казкових героїв ($\varphi=0,32$; $p\geq 0,05$), страх крові ($\varphi=0,42$; $p\geq 0,05$), страх військової техніки ($\varphi=0,64$; $p\geq 0,05$), страх тварин ($\varphi=0,73$; $p\geq 0,05$), страх лікарів ($\varphi=0,89$; $p\geq 0,05$). Всі ці страхи мають незначущий рівень розбіжностей по групам, а отже незалежно від типу сім'ї ці страхи властиві дошкільникам, оскільки на нашу думку характерні для цього вікового періоду.

Аналізуючи даних дітей молодшого шкільного віку з повних та неповних родин, ми можемо побачити такі значущі розбіжності: страх жахливих снів ($\varphi=4,18$; $p\leq 0,01$), страх казкових героїв ($\varphi=3,42$; $p\leq 0,01$), страх темряви ($\varphi=2,96$; $p\leq 0,01$), страх війни ($\varphi=2,29$; $p\leq 0,01$).

Слід зазначити, що серед цих страхів більше виражені страхи жахливих снів, казкових героїв та темряви саме у дітей з неповних сімей (це ті страхи що виникають у ситуаціях коли дитини не відчуває емоційної підтримки батька), тоді як страх війни більше виражений у дітей з повних сімей, можливо це пов'язано з тим, що у повних родинах тема війни обговорюється проміж дорослих. Чоловіки є як правило військовозобов'язані. А дітей з неповних сімей (як правило це родина «мати –дитина») ця тематика не є актуальною, а тому і цей страх в них менше виражений.

Слід також зазначити страхи, які мають найменшу розбіжність серед груп, а саме: страх військової техніки ($\varphi=0,33$), страх вогню ($\varphi=0,33$) та страх лікарів ($\varphi=0,35$), що вказує на ймовірну відсутність якогось впливу типу сім'ї на виникнення цих страхів, і скоріше всього ці страхи є спільними для цієї вікової категорії.

Порівняльний аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей дитячих страхів у дітей з повних та неповних родин дав змогу виявити значущі розбіжності у домінуючих страхах, а отже тип родини впливає на диференціацію домінуючих страхів. Особливо слід відмітити високий відсоток у вибірках респондентів з неповних родин, показника страху втрати рідних, що свідчить про проблемну ситуацію у системі «батьки-діти».

На нашу думку високі показники інших страхів у дітей з неповних родин свідчать про значну емоційну неврівноваженість, оскільки у них превалюють ірраціональні страхи (страх темряви, страх жахливих снів), які не виконують позитивних функцій, лише астенизують нервову систему, заважають особистості розвиватись. На відміну від респондентів з неповних родин, у дітей з повних сімей страхи соціально обґрунтовані (страх війни, військової техніки), що вказує на адекватну, захисну реакцію на сьогодення.

У цілому за показниками рівня тривожності та домінантними страхами респонденти більш близькі за фактором типу родини, а не віком.

Література

1. Бабарикіна І. В. Теоретичний аналіз наукових досліджень проблеми страхів у психолого-педагогічній літературі. *Вісник Інституту розвитку дитини*. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: зб. наук. пр. К.: Вид-во Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 13. С. 133-139.
2. Захаров А. И. *Как преодолеть страхи у детей*. М.: Педагогика, 1986. 112 с.
3. Овчарова Р. В. *Практическая психология в начальной школе*. М.: Т. Ц. «Сфера», 1996. 176 с.
4. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: *колективна монографія* / О. Є. Блинова, С. І. Бабатіна, Т. М. Дудка, А. М. Одінцева та ін. / відпов. ред. О. Є. Блинова. Херсон : ФОП Вишемирський В. С. 2018. 428 с.
5. Хорни К. *Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория нев-роза*. СПб.: ЛАНЬ, 1997. 240 с.